

ZAMONAVIY IQTISODIYOTDA EKOLOK SOLIQ INSTRUMENTLARINING SHAKLLANISHI HAMDA TASNIFLANISHI TENDENSIYALARI

Yuldasheva Madina Tohir qizi

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning
ilmiy asoslari va muammolari” ITM, doktorant*

Ekologik soliqlar yoki yashil soliqlar deb ham ataluvchi atrof-muhitning buzilishi yoki zararlanishiga sabab bo'luvchi faoliyat uchun olinadigan yig'implardir. Ushbu soliqlar "Ifloslovchi to'laydi" tamoyiliga asoslanadi, bunda ifloslanish uchun mas'ul bo'lgan tashkilotlar tegishli xarajatlarni o'z zimmalariga oladilar va shu bilan bu xarajatlarni o'zlarining tovarlari va xizmatlari narxlariga kiritadilar. Yashil soliq namunasi bo'lib atmosferaga zararli gaz bo'lgan karbonat angidridni chiqaradigan sanoat va korxonalaridan undirish uchun mo'ljallangan uglerod solig'ini misol keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari, Qo'shma Shtatlarda yoqilg'i samaradorligi bo'yicha majburiy standartlarga javob bermaydigan yangi avtomobillarga nisbatan qo'llaniladigan gaz solig'i va belgilangan tovush chegaralaridan oshib ketadigan muassasalarga mo'ljallangan shovqin soliqlarini misol qilib keltiriladi. Yashil soliqlarining qator afzalliklaridan, ular ifloslanishni cheklash, davlat daromadlarini ko'paytirish va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishni rag'batlantirishdagi samaradorligini qayd etish mumkin.

Eng samarali ekologik soliq islohotlar dastlab 1990-yillarda va 2000-yillarning boshlarida Buyuk Britaniya va Shvetsiyada amalga oshirilgan. Masalan, 1996 yilda Buyuk Britaniyada chiqindilarni qayta ishlashning barqaror usullarini joriy etishni rag'batlantirish asosiy maqsadi bo'lgan rasmiy chiqindilarni qayta ishlash maydonlarida chiqindilarni yo'q qilish uchun soliq joriy etildi. Shvetsiya tajribasi birinchi bo'lib ekologik soliq islohotida byudjet (fiskal) betarafligining oqilona ustuvor yo'nalishini ko'rsatdi. Bunda amaldagi ekologik soliqlar stavkalarini oshirish va yangi ekologik soliqlarni joriy etish, shu bilan birga mehnat yoki kapital kabi boshqa ishlab chiqarish omillariga soliqlarni kamaytirishga erishildi. 2004 yilda karbonat angidrid emissiyasi solig'ining oshishi daromad solig'i va ijtimoiy sug'urta badallarining bir vaqtning o'zida kamayishi bilan mos keldi. Shunisi e'tiborga loyiqki, Evropa Ittifoqining ba'zi mamlakatlarida, masalan, Germaniyada ekologik soliqlardan (to'lov yoki yig'implardan) tushadigan daromadlar hajmi kam rivojlangan mamlakatlarning yillik byudjetlari bilan taqqoslanadi.

2012-yilda Yevropa atrof-muhit agentligi Yevropa hukumatlari ekologik soliqlarni strategik tarzda amalga oshirish va keyinchalik ishlab chiqarilgan daromadlarni iqtisodiyotga qayta taqsimlash orqali daromad solig'ini bir vaqtning o'zida kamaytirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va ifloslanishni

yumshatish imkoniyatiga ega ekanligini ta'kidladi¹²⁴. 2020 yil oktyabr oyida Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti blog postida sinchkovlik bilan ishlab chiqilgan soliq siyosati yashil rag'batlantirish sa'y-harakatlarini kuchaytirishga xizmat qilishini va bir vaqtning o'zida an'anaviy rag'batlantirish yondashuvi shakllarini dekarbonizatsiya siyosatining asosiy maqsadi bilan uyg'unlashtirishini ta'kidladi¹²⁵. 2021 yil mart oyida Evropa kasaba uyushmalari kongressi butun Evropa bo'ylab keng qamrovli uglerod solig'ini joriy qilishni yoqladi va biznesni soliqqa tortish bo'yicha komissiya bayonoti Yevropa Yashil bitimida ko'rsatilgan maqsadlarga erishish uchun yashil o'tishga yordam beruvchi soliq tizimi ajralmas ekanligini tan oldi¹²⁶.

Yevropalik olimlar Adolf C. va Röhrig K. fikriga ko'ra, “Ekologik soliqqa tortish islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak, misol uchun kichik soliq instrumentlari bilan boshlanib, avtomatlashtirilgan mexanizm orqali rivojlantirishi mumkin. Buyuk Britaniyaning yoqilg'i narxining eskalatoriga o'xshash uzoq vaqt davomida izchil real soliq o'sishini ta'minlangani bunga yaqqol misol bo'ladi. Ushbu bosqichma-bosqich yondashuv dekarbonizatsiya uchun zarur bo'lgan muhim soliq stavkalariga bosqichma-bosqich erishish imkonini beradi va shu bilan ularning ta'sirini yumshatadi”¹²⁷. “Yashil soliq kontseptsiyasi tanganing ikkala tomonini o'z ichiga oladi, ya'ni bir tomondan atrof-muhitga zararli faoliyat yoki tovarlarning oldini olish uchun soliqlarni oshirishni o'z ichiga olsa, ikkinchisi tomondan esa ekologik jihatdan foydali amaliyotlarni rag'batlantirish uchun soliqlarni kamaytirishni”, deb ta'kidlaydi G'arb iqtisodchisi Janet E. Milne¹²⁸.

Moslashuvchanlik tamoyili samaradorlikka olib keladi, bunda soliq tushumlari ma'muriy xarajatlarni qoplashi kerak. Shu bilan birga, soliq tizimining samaradorligi kontseptsiyasi uning tartibga solish funktsiyasi doirasida belgilangan maqsadlarga erishish samaradorligi bilan bog'liq. Amaldagi ekologik soliqlar yoki yig'implarga qo'shimcha kiritish va ularning miqdorini oshirish byudjetning betarafligi tamoyiliga rioya qilgan holda amalga oshirilishi kerak. Bu tamoyil, agar ekologik soliqlar oshirilsa, mehnat va kapital soliqlari kamaytirilishi, soliq to'lovchilar zimmasiga tushadigan umumiy soliq yukining o'zgarishsiz qolishi ta'minlanishi ko'zda tutilgan.

¹²⁴ EEA (2012) Environmental tax reform: increasing individual incomes and boosting innovation, <https://www.eea.europa.eu/highlights/environmental-tax-reform-increasing-individual>

¹²⁵ OECD (2020) Green budgeting and tax policy tools to support a green recovery, <https://www.oecd.org/coronavirus/policyresponses/green-budgeting-and-tax-policy-tools-to-support-a-green-recovery-bd02ea23/>

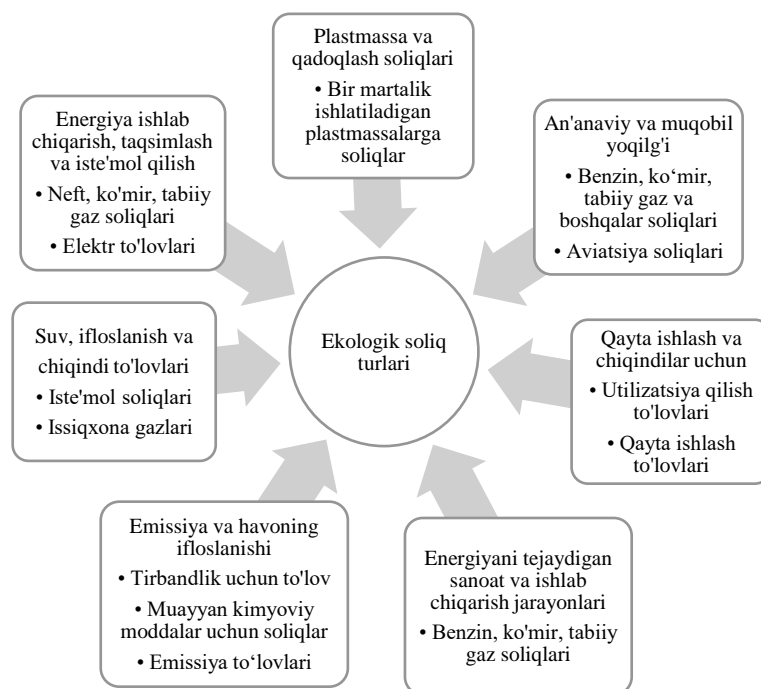
¹²⁶ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on Business Taxation for the 21st Century, COM/2021/251 final, <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0251&qid=1625583714130>

¹²⁷ Adolf C., Röhrig K. Green Taxes As a means of financing the EU budget: policy options // The Greens/European Free Alliance. October 2016. 76 p. URL: https://green-budget.eu/wp-content/uploads/2016-10-20_FINAL_Policy_Options-for-Ecological-European-own-resources.pdf

¹²⁸ <https://www.ifo.de/DocDL/dicereport407-forum2.pdf>

<p>Nomi</p> <ul style="list-style-type: none"> • "Ifloslovchi to'laydi" • "Byudjet betarafliigi" • "Ekotizim samaradorligi va mantiqiy soliqqa tortish" • "Ekologik toza tizimning moslashuvchanligi" 	<p>Mohiyati</p> <p>Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar atrof-muhitga etkazilgan zarar uchun javobgardir.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ular soliq to'lovchilarga soliq yukining ko'payishi kuzatilmaganligini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. • Davlat soliq tushumlari ularni boshqarish xarajatlarini qoplash uchun yetarliligi. • Ishlayotgan tizimning samaradorligi islohotlar jarayoniga ta'sir qiladi 	<p>Vazifasi</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fiskal • Fiskal • Boshqaruv • Boshqaruv 	<p>Amalga oshirish usuli</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ishlab chiqaruvchi to'laydi, iste'molchi to'laydi, jamiyat to'laydi • Ikki tomonlama soliq imtiyozlari • Soliq xizmatlari va YaIMga asoslangan tahlil • Natijalarning soliq siyosatining maqsad va vazifalariga muvofiqligi
--	--	---	--

1-rasm. Ekologik soliqqa tortishning asosiy tamoyillari va ularni amalga oshirish usullari.

2-rasm. Ekologik soliq instrumentlari turlari, misollari bilan.

Ekologik soliqlar, o'z navbatida, chiqindilarni boshqarish, suv va havo ifloslanishini kamaytirish, chiqindilarni kamaytirish kabi turli maqsadlarga erishishga qaratilgan bo'lishi mumkin. XXI asrda issiqxona gazlari kontsentratsiyasi natijasida global isish haqida xabardorlik nuqtai nazaridan bevosita karbonat angidrid (CO₂) chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan moliyaviy mexanizmlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ekologik soliq o'z-o'zidan soliq solinadigan bazani buzishi va iqtisodiy faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin¹²⁹. Quyidagi jadval orqali zamonaviy ekologik soliq bazalari tartiblashtirilgan.

1-jadval

Ekologik soliq bazalari.

Ekologik soliq bazalari			
Energiya	Transport	Ifloslanish	Tabiiy resurslar
Transport maqsadlarida ishlatiladigan energiya mahsulotlari: qo'rg'oshinsiz va qo'rg'oshinli benzin, dizel, transport maqsadlarida boshqa energiya mahsulotlari (tabiiy gaz, kerosin yoki mazut)	Avtotransport vositalarini olib kirish yoki sotish (bir martalik soliqlar) Avtotransport sug'urtasi, ularni ro'yxatdan o'tkazish yoki ulardan foydalanish, takroriy	Zararli emissiyalar: o'lchangan yoki hisoblangan NO _x , SO _x emissiyalari va boshqa emissiyalar (CO ₂ dan tashqari), Ozon qatlamini buzuvchi moddalar	Oqava suvdan foydalanish
Issiqxona gazlari: yoqilg'i tarkibidagi uglerod miqdori, issiqxona gazlari emissiyasi (shu jumladan, soliq sifatida qayd etilgan emissiya ruxsatnomalaridan tushgan tushumlar	Yo'ldan foydalanish (masalan, avtomobil yo'llari soliqlari) Boshqa transport vositalari (kemalar, samolyotlar, temir yo'llar va boshqalar) Parvozlar va aviachiptalar	Pestitsidlar, sun'iy o'g'itlar (masalan, fosfor yoki azot miqdori yoki narxiga qarab), go'ng	Xom-ashyo qazib olish
Statsionar maqsadlar uchun energiya mahsulotlari: yoqilg'i moyi, mazut, tabiiy gaz, ko'mir, bioyoqilg'i, elektr energiyasini iste'mol qilish va ishlab chiqarish, tuman issiqlik iste'moli va ishlab chiqarish, statsionar foydalanish uchun boshqa energiya mahsulotlari	Tirbandlik uchun to'lovlar va shahar to'lovlari (agar milliy hisoblarda soliqlar bo'lsa)	Chiqindilarni boshqarish: yig'ish, qayta ishlash yoki yo'q qilish	Landshaftni o'zgartirish va daraxtlarni kesish

¹²⁹ Реализация механизмов зеленой экономики. Внедрение экологических налогов // URL: <https://ruslom.com/wp-content/uploads/2019/02/realizatsiya-mehanizmov-zelenoy-ekonomiki.pdf>

Ekologik yo'naltirilgan soliqlarning amaldagi tizimini va tegishli to'lov tizimini tahlil qilish qonunchilik darajasida tabiiy resurslar uchun to'lovlarni tartibga solishning yagona yo'nalishi mavjud emas degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari atrof-muhitni boshqarishning asosiy tamoyilini - tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lov tamoyilini hisobga olishlari kerak, bu tabiiy resurslar uchun to'lovlarni belgilash va undirish tartibini belgilaydi. Tabiiy resurslar uchun to'lovning shaffof va tushunarli tizimini yo'lga qo'yish ekologik salohiyatdan puxta foydalanishni rag'batlantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, ekologik muvozanatni saqlash va tadbirkorlik sub'ektlarining iqtisodiy mas'uliyatini ta'minlashning asosiy omili hisoblanadi.

БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Абдурахманов Кахрамон Абдумажитович

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари
ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази мустақил изланувчиси*

Баъзан бюджет ташкилотларини молиялаштиришга кўпинча уларнинг молиявий барқарорлигига таъсир кўрсатадиган турли омиллар таъсир кўрсатади. Иқтисодий шароитлар, ҳукумат сиёсати ва қоидалари, ташкилий тузилма, манфаатдор томонлар ўртасидаги муносабатлар ва молиявий бошқарув амалиётлари маблағларнинг мавжудлиги ва самарали ишлатилишига сезиларли таъсир кўрсатади. Бу омилларни тушуниш бюджет ташкилотларининг молиявий бошқаруви ва фаолиятини такомиллаштиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Бюджет ташкилотларини молиялаштириш уларнинг фаолияти ва дастурларини қўллаб-қувватлаш учун молиявий ресурсларни сотиб олиш ва ажратишни назарда тутди. У турли жиҳатларни, жумладан, молиялаштириш манбалари, бюджетлаштириш жараёнлари ва молиявий режалаштиришни ўз ичига олади.

- бюджет ташкилотлари маблағларни давлат ажратмалари, грантлар, шартномалар, хайриялар ва ўз-ўзидан ишлаб чиқарилган даромадлар каби бир нечта манбалардан олади. Молиялаштиришнинг хилма-хил манбаларини ва уларнинг оқибатларини тушуниш молиялаштиришнинг мавжудлигига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш учун жуда муҳимдир.

- бюджетлаш жараёнлари бюджет ташкилотларида турли дастурлар ва тадбирларга ажратилган молиявий ресурсларни аниқлашда муҳим роль ўйнайди. Бюджетни шакллантириш, ижро этиш ва мониторинг